

EDUARD URBÁNEK

KE KRITICE MALOMĚŠŤÁCTVÍ A KONZUMNÍHO POJETÍ SOCIALISMU

Stále častěji a všestranněji se u nás v posledních letech diskutuje, mluví a píše o problematice socialistického způsobu života. Není to nahodilé, ani samoúčelné. Tyto otázky přináší sám život, nový, vyšší stupeň budování a rozmachu rozvinuté socialistické společnosti.

Socialismus původně vyrůstá z těch podmínek a předpokladů, jež přejímá po vítězné socialistické revoluci od kapitalismu. Na pořadu dne jsou naléhavé otázky zabezpečení a upevnění revoluční moci, potlačení odporu vnitřní a vnější reakce. V prvních letech, jež následují po socialistickém převratu, se řeší základní, přímo existenční otázky pracujících mas. Je třeba odstranit všechny sociální neduhy a řešit všechny sociální problémy, jež byly neoddělitelně spjaty s kapitalismem. Je nutno zespolečnit výrobní prostředky, rozvinout výrobu a zvyšovat produktivitu práce a výsledky práce dát pracujícím masám, jež vytvářejí všechny hodnoty. Je zapotřebí zabezpečit práci, dát základní sociální jistoty a vytvořit základy socialistického zřízení v oblasti materiální výroby, socialistický politický systém i socialistickou kulturu a umění.

Bezprostřední naléhavé a bezodkladné úkoly socialistické výstavby vyžadují mnoho úsilí, energie a obětavosti. Při řešení těchto úkolů se v praxi prosazují a projevují základy socialistické morálky, vytvářejí se zárodky socialistického způsobu života, prosazují se přímo v každodenním životě základy socialistického soužití. Přímo v praxi, v práci, v každodenním životě a boji lidé zápasí se svými přežitky, předsudky, se svou minulostí, se setrvačností starých zvyků a postojů. Navíc bojují proti úkladům a škůdcovským snahám vnitřního i vnějšího nepřítele, jsou omezováni ve svém úsilí a aktivitě celkovými ještě nerozvinutými podmínkami a předpoklady socialistické společnosti v jejích prvních etapách.

V souvislosti s tím, jak se socialismus vzdaluje od své výchozí základny, od podmínek a předpokladů, jež zdědil a přejal od kapitalismu, jak si buduje svou vlastní základnu vývoje, dostávají se stále více do popředí otázky socialistického způsobu života, socialistické morálky. Jednou z hlav-

ních příčin nových pohledů a přístupů k řešení otázek socialistického způsobu života je tedy sám rozvoj socialismu, vytváření dokonalejší materiální a kulturní základny pro uspokojování materiálních a duchovních potřeb. K dalším příčinám a okolnostem, jež nastolují nutnost komplexního řešení otázek socialistického způsobu života, patří nastupující vědeckotechnická revoluce a její důsledky, růst fondu volného času a všechny jevy, které s tím souvisejí (náplň volného času, turistika domácí a zahraniční, motorismus, problém členění i obsahu konzumu, otázky vzdělání dětí i mládeže, dospělých apod.).

Proces uvolňování mezinárodního napětí, stále důslednější a úspěšnější prosazování politiky mírového soužití Sovětským svazem a ostatními socialistickými zeměmi je pozitivním a povzbuzujícím procesem. Je však využíván a zneužíván reakčními konzervativními kruhy a představiteli takzvaného vojenskoprůmyslového komplexu v kapitalistických zemích ke zvýšenému ideologickému a propagandistickému tlaku na socialistické země. Pod hesly výměny kulturních statků, osob a informací (a tato výměna je nutná a správná) se rozvíjejí pokusy o prosazování buržoazní ideologie, propagování buržoazního stylu života s akcentem na samoučelný proces demonstrativního konzumu. Podněcují se a kultivují všechny možné přežitky a předsudky, pověry a iluze, které přetrvávají z minulých etap a jsou kapitalismem považovány za vhodný nástroj eroze socialismu. Zvláště velký důraz klade buržoazní propaganda na využití projevů nacionalismu, šovinismu, maloměšťáckých postojů a nálad, na sobecké a individualistické pojetí života v socialismu apod.

Samo zvyšování materiální a kulturní úrovně v socialistických zemích, úspěchy, jichž bylo dosaženo, jsou kapitalismem a jeho propagandou považovány za vhodný základ pro vnučování a vychvalování povrchního lesku a pozlátka kapitalistické konzumní společnosti. Tvrdí se, že zvýšená spotřeba výrobků a předmětů, jež byly dříve nedostatkové nebo málo dostupné širokým vrstvám pracujících, je již počátkem nástupu takového vývoje, který socialismus nutně povede na cestu předznamenanou kapitalistickou společností masového konzumu. Tak například známý a ve svých dřívějších pracích relativně pokrokový francouzský sociolog G. Friedmann tvrdí, že plánovitý a koncepční nástup Sovětského svazu k rozvoji automobilismu znamená nástup na cestu, jež se blíží kapitalistické společnosti samoučelného konzumu.¹⁾

G. Friedmann samozřejmě přehání a silně dramatizuje rozvíjení automobilismu v Sovětském svazu. To však neznamená, že vůbec neexistuje nebezpečí a tlak maloměšťáckého konzumního pojetí socialismu. Již XIV.

¹⁾ G. Friedmann, *La puissance et la sagesse*, Paris 1970

sjezd KSČ zdůraznil závažnou myšlenku, že je nutno rozvinout v boji proti maloburžoaznímu konzumnímu pojetí socialismu a života všechny prvky socialistického způsobu života. Při všech úvahách o socialistickém způsobu života a jeho rozvíjení v praxi je nutno se také utkat s deformovaným konzumním pojetím socialismu, jehož souvislost s maloměšťáctvím bývá často uváděna. Všimněme si nejdříve proto problému, co je to maloměšťáctví a jaké jsou jeho projevy a formy v socialistické společnosti.

S výrazy maloměšťák a maloměšťáctví se setkáváme dosti často. Někdy jde o charakteristiku určitého jednotlivce, kdy říkáme, že se chová nebo jedná jako maloměšťák, že má maloměšťáckou morálku, maloměšťácké pojetí životního způsobu, že chápe socialismus v maloměšťáckém duchu, jindy mluvíme obecněji o vlivech a pozůstatcích maloměšťácké mentality a morálky a o negativních důsledcích jevů spjatých s maloměšťáctvím na socialismus. Nemá-li být výraz maloměšťák jen prázdnou slovní nálepkou, nebo pouhým vyjádřením negativního odsudku bez hlubšího zdůvodnění, je nutno se nad ním zamyslet a vysvětlit, co vlastně výrazy maloměšťák a maloměšťácký znamenají. Toto hlubší zamyšlení nám umožní pochopit reálný smysl i obsah maloměšťáctví, jeho kořeny i živnou půdu, jeho setrvačnost a odolnost v různých formách a projevech v socialistické společnosti. Správné pochopení historického a společenského zakotvení maloměšťáctví nám umožní lépe proti maloměšťáctví a jeho projevům vystupovat a účinně potírat, a tím lépe a úspěšněji prosazovat principy socialistického způsobu života.

Ve svém původním významu je výraz maloměšťácký nebo maloměšťák zcela jednoznačně vztahen k určité sociální skupině nebo k určité společenské třídě. Tato třída či skupina (maloměšťáctvo se totiž mimo jiné zvláštnosti vyznačuje tím, že není a nebývá v plném smyslu třídou, i když má celou řadu znaků a vlastností sociální třídy), jak sám termín naznačuje, není totožná s měšťákem, s buržou. I termín maloburžoazie, v němž zůstává zachována část cizího francouzského původního základu, spojuje část českou s původním francouzským buržoazie a názorně vyjadřuje, že jde o malého měšťáka, o malou buržoazii (francouzsky petit bourgeois, německy rovněž názorně Kleinbürger).

Z hlediska politické ekonomie je příslušník maloburžoazie či maloměšťáctva členem skupiny drobných zbožních výrobců, zvláštní skupiny, která se téměř vždy v dějinách vyznačovala tím, že byla jakousi zprostředkující třídou, či mezitřídou, mezi dvěma výrazně vyhraněnými základními třídními skupinami. Maloburžoazie proto nikdy netvoří antipól nějaké jiné třídy, k níž neoddělitelně patří jako její opak a současně jako jedna část protikladné třídní jednoty. Je třídou proto, že jde o skupinu ekonomické činnosti, není plně třídou v tom smyslu, že netvoří spolu se svým antago-

nistickým protipólem základní třídní dvojici nějakého třídního vykořisťovatelského výrobního způsobu. Výrazné středové postavení mezitřídy, meziskupiny zaujímá například maloburžoazie za kapitalismu, mezi hlavními antagonisty kapitalistického výrobního způsobu, mezi buržoazií a proletariátem.

V předmnichovské buržoazní republice byla maloburžoazie městská i venkovská dosti početnou sociální skupinou. Na venkově patřili k maloburžoazii drobní a střední rolníci, kteří vlastnili výrobní prostředky, sami nebo často s příslušníky své rodiny pracovali a vyráběli již pro trh. Ve městě to byly početné vrstvy řemeslníků, živnostníků a drobných obchodníků. K těmto skupinám přísně ekonomicky vzato nepatří, avšak maloburžoazii se blíží nebo přimykají další početné skupiny zaměstnanců, zřízenců ve spojích, úřadech, bankách, obchodu a dále skupina takzvané námezdní inteligence. Nepatří k maloburžoazii ekonomicky, nejsou to drobní výrobci zboží, podobají se nebo blíží maloburžoazii svým celkovým společenským postavením (rovněž meziskupina), mentalitou, psychologíí, politickými a ideovými postoji, středním postavením mezi dvěma bojujícími antagonistickými třídami – buržoazií a proletariátem. Podle statistik tvořila městská a venkovská maloburžoazie se skupinami, jež se k ní blížily nebo přimykaly, až 40 % obyvatelstva předmnichovské republiky.

Historické zkušenosti o jednání a vývoji maloměšťáctva jak v naší zemi, tak i v ostatních evropských zemích ukazují přes národní, dobové zvláštnosti a odlišnosti některé skoro udivující společné vlastnosti i rysy této společenské třídy či mezitřídy.

V maloměšťákovi žijí vždy dvě duše, má vždy dvě tváře, žije a zmítá se v krajnostech, jak to odpovídá jeho „středovému“ postavení. Je vlastníkem výrobních prostředků, sám však manuálně pracuje, není ale zaměstnáván za plat, cítí se být a chce být samostatný, pracovat na svém. Nadto se často kojí nadějí (která je naplněna jen v malém počtu případů), že se vypracuje, vyšvihne mezi vlastní buržoazii, že se stane podnikatelem, že se sociálně pozvedne. Proti této tendenci či spíše přání vzestupu lze zaznamenat masové případy ruinování, drcení nebo zatlačování velkým kapitálem, deklasace a proletarizace maloměšťáků, nebo jejich závislost a podřízenost na velkém kapitálu bankovním, průmyslovém či na velkém pozemkovém vlastnictví. Jak ukázal Marx již ve svých analýzách francouzského rolnictva a městské maloburžoazie z let 1848–1851, je maloburžoazie městská i venkovská objektem kapitalistického vykořisťování, které se liší od vykořisťování proletariátu jen různými formami.

V politice maloměšťák rovněž kolísá mezi dvěma krajními postoji. Může být revoluční, až extrémně radikální, v příznivých dobách je maloburžoazie dokonce třídou revoluční, je oporou a významnou hybnou silou velkých

lidových a důsledných revolucí, vydává ze svého středu významné postavy a představitele revoluční demokracie, jakobínů. V jiných situacích a podmínkách bývá maloměšťák oporou krajně konzervativních stran, je zastalý, bigotní, vystrašený a loajální zvláště v období sociálního klidu a stability nebo revolučního odlivu.

V ideové oblasti je maloměšťák zvláště ochoten být nositelem nejrůznějších pověr, iluzí, předsudků. Oblíbená a duši maloměšťáka zvláště blízká jsou slova a pojmy jako svoboda, demokracie, humanismus, která chápe nadtřídně a netřídně, mimo dobu a čas jako věčná a spravedlivá všelidská hesla bez ohledu na skutečný vztah třídních sil v dané historické situaci. Maloburžoazie je většinou vlastencem, často nacionalistou a někdy i šovinistou. Ve svých možných a krajních reakčních postojích bývá i nositelem rasismu, antisemitismu a iracionálních názorů, stejně jako může být v dobách revolučních vzmachů dobrým a upřímným zastáncem demokracie lidové a opravdovým přívržencem svobody a skutečného pokroku.

Všechny tyto střídavé a kolísající nejednotné postoje a názory se mohou projevit u maloburžoazie jedné a téže země v různých časových etapách, nebo u maloburžoazie různých národů ve stejné době, jak ukazují historické zkušenosti.

Maloměšťák je tedy ekonomicky, politicky i ideově charakterizován dvojakostí, rozkolísaností, střídáním postojů, nebo otupováním krajních postojů tříd, mezi nimiž udržuje svou existenci a k nimž se může střídavě přimykát nebo je opouštět. Maloměšťák věří ve smíření krajností, chce odstranit jednu špatnou nebo negativní stránku věci, která je ve skutečnosti spjata s tou dobrou naprosto neoddělitelně v dialektické jednotě protikladů. Z hlediska poznávacího má maloměšťák jako příslušník určité sociální skupiny spíše rád černobílé vidění světa, jednoduché a zjednodušující, o skutečnosti si s oblibou dělá iluze, je nositelem mnoha setrvačných tradic, předsudků a pověr, které se u něho udržují právě proto, že je představitelem výrobního způsobu, který produkuje spíše individualismus, nekolektivnost, anarchismus, nedisciplinovanost.

Tato velmi početná a politicky pro svůj počet i pro kolísavé postoje významná společenská skupina maloburžoazie byla v naší zemi v procesu poválečné socialistické výstavby přetvořena a doslova socializována. Kolektivizace zemědělství přetvořila značně početné vrstvy drobných a středních rolníků, těchto klasických venkovských drobných výrobců zboží, v příslušníky družstevního socialistického rolnictva. Část jich byla uvolněna pro průmysl, kde se stali podle svého ekonomického postavení dělníky. Městská maloburžoazie byla rovněž částečně převedena do socialistického sektoru výrobních družstev, část přešla taktéž do průmyslu

nebo k vrstvám zaměstnaneckým. Nové ekonomické a sociální postavení nedávno získané ještě neznamená a nemůže znamenat rychlé a hluboké přetvoření příslušníků bývalé maloburžoazie městské a venkovské v uvědomělé, zásadové a minulostí nezatížené dělníky nebo pracující socialistické společnosti. Z hlediska ekonomického tedy u nás žádná početná a významná skupina maloburžoazie již neexistuje (individuálně hospodařící rolníci jsou spíše výjimkou a tvoří ani 2 % obyvatelstva). Na tento nesporný ekonomický fakt se odvolávají ti, kdo považují maloměšťáctví a maloměšťáka za historicky překonaný jev a charakteristiky chování a postoje jako maloměšťáckých za nepřiměřené. Tato ryze ekonomická úvaha byla asi jedním z důvodů lehkovážného a bezstarostného posuzování možného nebezpečí aktivizace a oživení maloměšťáckých postojů i idejí a morálky v šedesátých letech a zvláště pak v krizovém období 1968/1969.

Je faktem, že v naší socialistické společnosti žije značný počet lidí, kteří již z hlediska ryze ekonomického k maloburžoazii nepatří, kteří vrostli do socialismu a přizpůsobili se mu. I nadále však ještě dlouhou dobu mohou podržet a zachovat si nejrůznější názory, postoje a přístupy, které často zjednodušené, a tím i nepřesně označujeme za přežitky kapitalismu a maloměšťáctví ve vědomí lidí. Termín přežitek není nesprávný, je ale nedostatečný pro vystižení složitých jevů a projevů maloměšťáctví v jednotlivých etapách výstavby socialistické společnosti a v závislosti na mezinárodní situaci a poměru sil mezi kapitalismem a socialismem jak uvnitř země, tak i v mezinárodním měřítku.

Soudobé společenské vědy a zvláště pak sociální psychologie analyzovaly mnohé nadstavbové jevy a rozpracovaly řadu pojmů, které slouží k objasnění a pochopení odolnosti, setrvačnosti a vytrvalosti jevů, které můžeme označit jako především maloměšťácké předsudky, iluze, stereotypy, nálady, postoje, emoce, pověry, konzervativní tradice apod. Je zapotřebí připomenout, že nejde o nějaké umělé, dodatečné a vynucené doplňování marxismu o sociálně psychologické aspekty a sociálně psychologické analýzy. Je zapotřebí připomenout, že ke klasickým přínosům Marxe, Engelse a Lenina patří též analýzy sociálně psychologických jevů, které byly nedílnou součástí konkrétně historických ekonomických, politických a ideologických rozborů klasiků marxismu-leninismu. Vzpomeňme jen na brilantní Marxovy práce o Francii z let 1848–1851, v nichž jsou právě výslovně rozebírány iluze, předsudky, pověry, emoce a konzervativní tradice maloburžoazních tříd dávno před vznikem a konstituováním buržoazní sociální psychologie jako disciplíny. Leninovy strategické a taktické závěry pro vedení dělnického a lidového masového a revolučního hnutí jsou mimo jiné založeny na všestranné analýze takových rysů pracujících

tříd a zvláště maloměšťáctva, jako jsou předsudky, emoce, nálady, vlivy setrvačných a konzervativních tradic apod. Lenin dokonce ve své terminologii mluví o instinktech tříd, zabývá se živelností maloburžoazie, právě od Lenina pochází výraz o maloměšťákovi, který se rozzuřil z hrůz kapitalismu. Jemný a diferencovaný přístup klasiků, sociálně psychologický přístup jako neoddelitelná část jejich teoretické a metodologické výbavy byl organicky zahrnut do každé významné analýzy, jež měla sloužit pro strategické a taktické závěry při řízení dělnického hnutí. Bylo chybou a nedůsledností některých představitelů marxismu období II. internacionály, že vypustili a opomínali sociálně psychologické kategorie marxismu i sociálně psychologické analýzy, které nahradili vulgárním sociologismem a zjednodušujícím ekonomickým determinismem.

Stačí jen pro doplnění uvést například Marxovu analýzu ekonomických a materiálních zájmů, jež odlišovaly dvě frakce monarchistů ve Francii právě v revolučních letech 1848 – 1849, i pozornost, jíž věnuje nadstavbovému okrášení a vyjádření těchto různých zájmů, abychom si uvědomili všestrannost a úplnost Marxovy dialektické metody. „Nebyly to tedy žádné tzv. principy, jež dělily obě frakce, nýbrž jejich materiální existenční podmínky, dva různé druhy vlastnictví, starý protiklad města a venkova, rivalita mezi kapitálem a pozemkovým vlastnictvím. Že zároveň s tím je k tomu či onomu královskému domu poutaly staré vzpomínky, osobní nepřátelství, obavy a naděje, předsudky a iluze, sympatie a antipatie, přesvědčení, články víry a zásady? Kdo by to popíral? Nad různými formami vlastnictví, nad sociálními existenčními podmínkami se pne celá nadstavba různých a zvláště utvářených pocitů, iluzí, způsobů myšlení a životních názorů.“²⁾

I když tedy neexistuje z ekonomického hlediska třída maloburžoazie v naší společnosti, lze se v Marxově terminologii ptát, zda zmizely její staré vzpomínky, obavy a naděje, předsudky a iluze sympatie a antipatie (například k socialismu)? Je jistě pravda, že většina příslušníků bývalých maloburžoazních tříd jsou normální pracující občané socialistické společnosti. V této souvislosti je nutno upozornit, že jakékoli úvahy o maloměšťáctví a maloměšťákovi jsou vázány především na existenci určité sociální skupiny v současnosti nebo v nedávné minulosti, že proto jde o charakteristiky velkých společenských skupin, které se pak vztahují k jednotlivci, který k této skupině náleží nebo ještě nedávno náležel. Jde o sociálně třídní a skupinové rysy a vlastnosti, které se samozřejmě realizují v jednání jednotlivých příslušníků určitých tříd. Proto také nejde vždy o nějaký osobně uvědomovaný, chytrácký a vypočítavý přístup jednotlivého maloměšťáka

²⁾ K. Marx, B. Engels, *Uybr. spisy* I, str. 274, Svoboda, Praha 1950.

k socialismu, i když i tyto přístupy se mohou projevovat jako vědomé a uvědoměle uplatňované.

Mnozí příslušníci maloburžoazie se socialismu přizpůsobili, vzali ho prostě na vědomí, vrostli do něho, jednak proto, že ho pochopili jako nutnost, jednak proto, že na socialismu určitě takříkajíc neprodělali. Mnozí se však nepřizpůsobili dobrovolně a ochotně, naopak snaží se silou setrvačnosti i na základě možných osobních rysů chytračení a vypočítavosti přizpůsobit socialismus vlastním účelům a potřebám, chtějí vtisknout socialismu svou maloburžoazní fyziognomii. Navíc je třeba uvést, že typické maloměšťácké postoje, iluze, návyky a zlovyky i předsudky mohou sdílet příslušníci jiných sociálních tříd a vrstev, kteří sice přísně ekonomicky k maloburžoazii nikdy nepatřili, přejali však některé základní maloměšťácké vlastnosti. To se týká námezdní inteligence, která je často nositelem iluzí a předsudků ideologických, a zaměstnanců, kteří svým postavením, smýšlením, mentalitou se velmi blíží maloburžoazii. Maloměšťácké a zvláště pak kramářské a živnostenské vlastnosti a rysy mohou mít i ty části dělnické třídy, které v rámci kapitalismu patřily k privilegované dělnické aristokracii, nebo ti, kdo jako noví dělníci právě přešli z řad maloburžoazie do dělnické třídy.

Ke zvláštnostem maloburžoazní ideologie a maloburžoazních praktických postojů patří i ta svérázná okolnost, že mohou být využívány a zneužívány příslušníky bývalé buržoazie v době, kdy buržoazie je jako třída odstraněna a udržuje svůj vliv právě přes maloburžoazii. Návyky, postoje a vztahy maloburžoazie a zvláště její ideologické předsudky a iluze mohou sehrát roli jakéhosi převodu buržoazních idejí a názorů do socialismu, být jakýmsi trojským koněm, jímž proniká buržoazní ideologie a morálka do socialismu, do vědomí, a tím i do praktických postojů občanů socialistické společnosti. Tento jev lze dosti snadno pochopit, když vezmeme v úvahu, že maloměšťák je drobný vlastník výrobních prostředků a malovýrobce zboží, což ho spojuje s kapitalistickým vlastníkem a kapitalistickým výrobcem zboží a činí z něho nejoddanějšího nositele iluzí o naprosté rovnosti všech výrobců a prodavačů zboží na trhu i o politické a právní rovnosti všech jako občanů před buržoazní ústavou a buržoazními zákony.

Živelně a setrvačně a mnohdy i vědomě a cílevědomě projevované a uplatňované maloměšťácké přístupy k socialismu a snahy vtisknout mu maloměšťáckou tvářnost lze zaznamenat po celou dobu výstavby socialistické společnosti. Samozřejmě, že v různých obměnách a formách, s různou silou a intenzitou v závislosti na celkové vnitřní a mezinárodní situaci. Jsou ožívány nebo zatlačovány v souvislosti s úspěchy nebo problémy či potížemi socialistické společnosti.

V ekonomické oblasti můžeme bez zjednodušení přiřadit k projevům

maloměšťáckých postojů k socialismu snahu socialismu co nejméně dát a co nejvíce brát. Patří sem i prvky individualismu, nekázně, anarchie, nechut a odpor podřídit se přísné kázni, regulaci a řízení společenských procesů socialistickými orgány a institucemi. Patří sem též projevy individuální podnikavosti, které sledují vlastní neoprávněné obohacení nebo ryze soukromý prospěch, snahy využívat a zneužívat vymoženosti socialismu i přizívat se tam, kde jsou nedostatky, nedůslednosti nebo dobové podmíněné problémy a potíže. Konzumní pojetí socialismu jako hlavní a základní pojetí způsobu života maloměšťáka v socialismu je milé a blízké srdci i duši maloměšťáka bývalého i toho, kdo se jím stává v rámci socialismu, když se zřekl socialistických ideálů a převzal ideál maloměšťácký. Neustálé a nekonečné hromadění věcí, snaha mít, vlastnit věci pro vnější, demonstrativní spotřebu, hmotný blahobyť jako samoučel, hromadění věcí jako náhražka či protěza za chudobu a prázdnotu vlastní osobnosti, utilitární nebo dokonce přezíravé pojetí vědy, vzdělání, kultury a umění – to vše jsou a mohou být projevy a výrazy maloměšťáctví, maloměšťáckého přístupu a maloměšťáckého pojetí socialismu.

K maloměšťáctví rovněž patří onen klasický dvojaký a obojetný přístup ke skutečnosti se smyslem pro výrazné rozlišování svého a veřejného, soukromého a společenského, vlastního a cizího. Pro maloměšťáctví je příznačná dvojí tvář názorových a ideových postojů, z nichž jedny patří společnosti a veřejnosti jako demonstrované a předváděné, a druhé opačné či dokonce protichůdné se podržují pro privátní oblast, pro soukromí.

Maloměšťáctví však nelze chápat jen jako stále stejný, trpný a vychytralý postoj, který se vyčerpává tradičními a známými způsoby chování, které jen setrvačně obměňují neměnné přístupy dřívějších představitelů maloburžoazie. Maloměšťák bývalý i v socialismu nově vznikající (ne ve smyslu nové sociální skupiny, nýbrž ve smyslu nových přízpůsobivých, avšak i nadále maloměšťáckých postojů) se mění, přizpůsobuje se jednotlivým etapám socialismu.

Je-li socialistický stát pevný a jeho orgány přesně a řádně fungují, je-li jasně znát socialistický pořádek a kázeň, pak bývalý maloměšťák i člověk maloměšťácké mentality respektuje realitu. Je loajální, spokojený a alespoň navenek demonstrativně uvědomělý. Když dochází k zostřování mezinárodní situace, když se poměry komplikují, když jsou v důsledku různých příčin a okolností oslabeny řídicí a organizátorské funkce socialistického státu, pak mohou opět vypuknout a rozvíjet se recidivy i nové projevy maloměšťáctví nebo staré maloměšťácké manýry prezentované v nových „modernějších“ obalech. Stačí připomenout zkušenosti krizových let 1968 – 1969, typické maloměšťácké výbuchy a projevy podnikavosti, egoismu, snahy podvést a oškubat socialistickou společnost, různé formy speku-

lace, tržní živelnosti v souvislosti s oslabenou funkcí centrálního plánování a řízení. Lze připomenout výbuchy a výlevy z minulosti známých a zdánlivě již překonaných pověr a iluzí takzvaně vlasteneckých, demokratických a pseudohumanistických. Vzpomeňme jen na nekritický a nedůstojný obdiv ke všemu západnímu kapitalistickému, na fetiše a idoly konzumní společnosti západního původu, na všechno nekritické přezírání vlastního a velebení cizího, což tak ostře a podivně kontrastuje s deklarovaným vlastenectvím a primitivním nacionalismem.

Vedle známých a klasických projevů maloměšťáctví existují i formy a projevy nové, které vznikají ze symbiózy maloměšťáctví se socialismem a které v té či oné míře ožívují, vyrůstají nebo se nově projevují v souvislosti s mezinárodní situací, podle etap socialistické výstavby s jejími základními úspěchy i dílčími nedostatky i nedůslednostmi. Maloměšťáctví využívá a zneužívá socialismus, žije v jeho štěrbinách a mezerách, všude tam, kde se oslabuje socialistická kontrola a plán, všude, kde jsou nedostatky, mezery, chyby, ať již objektivně podmíněné, nebo subjektivní povahy.

Socialistická společnost není ani ukončená, ani uzavřená a izolovaná společnost. Není ovlivněna jen pouhými setrvačnými přežitky buržoazní a maloburžoazní ideologie a morálky, nýbrž i vnějším světem kapitalismu, který se kromě jiného ve své propagandě, ve své celkové psychologické válce proti socialismu orientuje na klasické i modifikované maloměšťácké postoje a vlastnosti. Socialistická společnost, která musí čelit tlakům a útokům kapitalismu, není ani vnitřně vývojově dokonalá, uzavřená a hotová ve smyslu nějakého ideálního stavu. Je velkým historickým pokrokem a přínosem ve srovnání s kapitalismem, je vždy společností určitého vývojového stupně. Má řadu rysů, forem a institucí, které jsou historicky nezbytné a přitom mají rozporný charakter. Pro úplnost nestačí spojovat analýzy maloměšťáctví a jeho forem jen s přežitky a vlivy minulosti a s existencí početné vrstvy bývalé maloburžoazie. Nestačí zdůrazňovat negativní vlivy a útoky kapitalismu zvenčí s cílem oživit, rozdmýchat a kutivovat maloměšťáctví jako názory, postoj i způsob života. Je nutné brát v úvahu, že existující dělba práce, určitý stupeň rozvoje a fungování zboží výroby, existence peněz a trhu i v souvislosti s turistickým ruchem, valutovým a devizovým hospodářstvím, ne vždy včas, levně a kvalitně fungující síť služeb, nedostatek bytů, závady v odběratelsko-dodavatelských vztazích atd. – to vše může být starým a novým maloměšťáctvím využíváno a zneužíváno. Zvláště pak tehdy, když jsou oslabeny řídicí a kontrolní funkce socialistického státu, nebo když se spoléháme na automatismus společenského vývoje a zvláště pak technického a materiálního, když oslabujeme a podceňujeme výchovnou a ideovou práci. Maloměšťáctví staré

i nové bují všude tam, kde je nekázeň, kde je porušována disciplína, předpisy, socialistická zákonnost, kde se nechává prostor živelnosti, egoismu, pokrytectví, rozporům slov a činů, úplatkářství, kšeftaření. Maloměšťáctví se objevuje a prosazuje všude tam, kde se proti němu důsledně nebojuje rozvíjením všech pozitivních hodnot, cílů a ideálů socialismu. Socialistická společnost a socialistický způsob života se nemůže plně prosadit a rozvíjet bez důsledného a všestranného boje proti maloměšťáctví. Bojovat proti maloměšťáctví a účinně mu čelit není možné bez znalostí jeho historicko-ekonomických kořenů a jeho specifických projevů ve všech základních oblastech života v ekonomice, v politice, v oblasti morálky, stylu života, v ideových formách i sociálně psychologické úrovni.

V Československu se vlivy maloburžoazních názorů, morálky, praktických postojů i setrvačných předsudků a iluzí projevují v souvislosti s historickými podmínkami a tradicemi vývoje českého maloměšťáctva zvláště pak ve dvou oblastech. Jde především o ideové předsudky a setrvačné vlivy maloměšťáctví, jež se týkají povahy demokracie, svobody, humanismu a vlastenectví a konzumní deformace socialismu.

Všimněme si nejdříve těchto závažných slov a výrazů, které především v chápání maloburžoazie mají ráz zvláštních, slavnostních, vznešených pojmů, jež jsou pak ve vzpomínkách a hlavně v iluzích příslušníků maloburžoazie zakotveny údajně v realitě předmnichovské buržoazní republiky. Tyto pojmy jako svoboda, demokracie, humanismus a vlastenectví patří k základním rekvizitám maloburžoazní ideologie a jsou pak příslušníky bývalé maloburžoazie přenášeny se značnou dávkou iluzí a sebeklamů na společenské, rozporné skutečnosti. Základní maloburžoazní přístup k chápání demokracie, svobody a humanismu je abstraktní, nehistorický. Jsou to pojmy, které v hlavě maloměšťáka vyjadřují jakési vznešené, věčné, jednou provždy dané pravdy nebo ideály, pro něž je maloměšťák ochoten horovat a někdy se i nadchnout. Jde o abstraktní, nehistorické, ale také netřídní a nadtřídní chápání svobody, demokracie, humanismu, vlastenectví. Tyto ideály nebo hesla platí nejen pro všechny doby a časy, nýbrž i pro všechny lidi, jsou to všelidské hodnoty. Demokracie je v maloměšťáckém pojetí vždy určitý souhrn základních principů, které platí všude, kde byla ustavena jakákoli historická forma demokracie, demokracie v pojetí maloměšťáka není a nemůže být zatížena třídními zájmy, vládou jedné třídy nad druhou. Je chápána jako samoučelná čistá forma, která umožňuje realizaci základních demokratických principů a vylučuje rovněž netřídně a abstraktně chápanou diktaturu. Demokracie pro třídu jednu a diktatura v rámci téže demokracie proti třídě druhé se maloměšťáckému způsobu uvažování jeví jako něco nemožného a protichůdného. Navíc maloměšťák zcela v duchu obhajoby buržoazní demokracie nevidí vnitřní roz-

por mezi formou ústavy a zákony, podle nichž jsou si všichni rozdílní a nestejní jednotlivci rovni, a obsahem, který zakládá hluboké sociálně třídní nerovnosti, již se formální vyhlášení demokratických práv a svobod vůbec nedotýká. Podobně jsou chápána hesla jako svoboda a humanismus. Svoboda pro koho, pro jakou třídu, proti jaké třídě – to jsou otázky a přístupy, které metafyzické myšlení maloměšťáka vůbec nepřipouští. Když humanismus, tak pro všechny lidi, vznešené hlásání dobra a lásky i těm, kdo drasticky a bezohledně používají násilí a teror, který zastírají hlásáním krásných a vznešeně znějících ideálů humanitních. I v pojetí národa a vlasti je maloměšťák v zajetí netřídních a nadtřídních pohledů. Bývá často upřímným vlastencem své země, nevidí však a nechce vidět, že jeho vlast je pod vládou buržoazie macešskou vlastí všem pracujícím a vykořisťovaným, že pro buržoazii je často vlast a národ jen zástěrkou, jak prosazovat své nenárodní a protivlastenecké, omezené třídní zájmy. Právě nehistorické a netřídní chápání vlasti a národa je jednou z podmínek možné přeměny maloburžoazního pojetí vlastenectví v nacionalismus a v krajních případech až šovinismus, který nekriticky vynáší vlastní národ, vlastní zemi, má přezíravý vztah k druhým národům a zemím, uzavírá se do sobecké a samolibé pózy vznešeného nezájmu o osudy těch, kdo o vlast a národní nezávislost dosud bojují. Maloměšťácké netřídní a nadtřídní pojetí vlasti a národa je hlavní překážkou pro pochopení proletářského internacionalismu a nutné solidarity všech vykořisťovaných a utlačovaných bez ohledu na hranice národů a států, bez ohledu na rozdíly mezi jednotlivými národy a jejich státně organizovanou vlastí. V jiné formě se abstraktní a netřídní pojetí vlastenectví a národa přeměňuje v naši národní tradici tak častou odrůdu vlastenectví hesel a frází, ve vnější mávání prapory a deklarativní okázalost, což právě nachází největší ohlas v maloměšťáckém prostředí.

Neúmyslná, předsudky a sebeklamem naplněná idealizace pojmů svobody, demokracie, humanismu a vlasti přenášená i do současné etapy vývoje socialismu vede objektivně k idealizaci první buržoazní republiky a současně k nekritickému pohledu na soudobý kapitalismus, který i nadále vykazuje všechny typické rozpory a vady formální buržoazní demokracie, která je vnější formou zakrývající nadvládu monopolistické buržoazie, ať se skrývá a halí do deklarácí o vyšším demokratickém systému politického pluralismu, nebo do pozlátka konzumní hojnosti údajně společnosti blahobytu.

Jinou oblastí, v níž se přenášejí do socialismu vzory a hodnoty kapitalistické takzvané konzumní společnosti, společnosti hojnosti a blahobytu, je oblast spotřeby, jejího zaměření, rozsahu, smyslu a cíle. Zde je nejefektivnějším nástrojem přenosu buržoazních hodnotových a životních orien-

tací do socialistické společnosti maloburžoazní konzumní deformace socialismu, redukce socialismu na samoúčelný konzum. Pro správné pochopení negativních účinků a deformací, jež na socialistickou morálku a socialistický způsob života má maloměšťácké konzumní pojetí socialismu, je třeba vyjasnit jeho skutečné projevy, jeho maloměšťácké nositele a odlišit je od socialistických forem bohaté a všestranné spotřeby a všestranného rozvoje socialistického člověka.

ZÁKLADNÍ RYSY KONZUMNÍHO POJETÍ SOCIALISMU

Při kritice maloměšťáckého pojetí socialismu, jeho jednostranně spotřebního pojetí se setkáváme vždy jako při povrchních úvahách s krajnostmi. Když kritizujeme konzumní pojetí socialismu, mnozí se domnívají, že tím odsuzujeme nebo popíráme nutnost zvyšování materiální životní úrovně a všestranné uspokojování bohatých potřeb socialistického člověka a že jediným východiskem je opačná krajnost – rovnostářský asketismus. Nebo naopak, když kritizujeme rovnostářství, asketismus, pojetí socialismu jako rovnosti v nedostatku, že tím snad automaticky podporujeme a prosazujeme nebezpečné a ke zburžoaznění socialistické společnosti směřující názory a koncepce, které nutně musí vyústit v deformované konzumní společnosti v socialistických zemích. Pravda ani v tomto případě není snad uprostřed v nějaké zlaté střední cestě, je vždy složitější než krajnosti konzumní deformace a asketického rovnostářství.

Asketické a rovnostářské pojetí socialismu spíše najdeme v dějinách utopického socialismu a komunismu raného i pozdějšího. Asketické rovnostářství představitelů utopického socialismu nebo utopických představ krajních radikálních hnutí chudiny je pochopitelné a za daných historických podmínek přirozené. Vyjadřovalo jen pouhou a jednoduchou negaci společnosti soukromého vlastnictví a sociální nerovnosti a nápadných rozdílů ve spotřebě mezi bohatými a chudými. Dokud výrobní síly nebyly rozvinuty, dokud produktivita práce zajišťovala jen skromný přírůstek výroby a celkové bohatství společnosti bylo malé, nebylo možné ani v teorii, ani v praxi jiné pojetí socialismu než asketické a rovnostářské.

I rané etapy dělnického hnutí oživují a přinášejí další obměny rovnostářských a asketických představ o socialismu jako o říši rovnosti a asketického odříkání proti rozmařilosti, přepychu a okázalému bohatství vládnoucích tříd. Nadto je ještě asketický a rovnostářský komunismus zatížen prezíravým a nihilistickým postojem ke kultuře, umění, vzdělání, nadání a talentu, protože všechny tyto činnosti a vlastnosti i jejich produkty jsou v třídní společnosti monopolizovány bohatými a vyvíjejí se v třídní společnosti krajně rozporně a konfliktně. Vzdělání, umění a kultura většinou opět slouží bohatým a mocným, a jsou proto do určité míry právem spojo-

vány s tímto světem nerovnosti, křiklavých výsad a privilegií. Hrubý, primitivní rovnostářský a asketický komunismus je vlastně jednoduchým popřením a pouhým opakem svého protikladu – soukromého vlastnictví a třídní nerovnosti. Je-li v kapitalismu, ve společnosti soukromého vlastnictví vše monopolizováno soukromými vlastníky, pak v asketickém, rovnostářském komunismu bude všechno patřit všem. Asketický socialismus je univerzálně rovnostářský, a proto důsledně u svých krajních představitelů, jak poznamenal Marx, vyúsťuje zcela vážně v požadavek zespolečenštění žen a všech spotřebních předmětů osobní spotřeby. Ty oblasti lidské aktivity a ty lidské výtvořky, které jsou vázány nějak na výkon a kvalitu individuů, a proto nejdou plně zespolečenštit, jsou nihilisticky odmítány a popřeny, například talent, individuální rozdíly, nadání apod.

Vědecký socialismus již ve svých počátcích podrobil rovnostářský, asketický socialismus a komunismus všestranné kritice a poukázal na jeho dobovou a historickou omezenost. Je rovněž v dané souvislosti zajímavé, že Marx i Engels a po nich i Lenin spojovali asketické a rovnostářské pojetí socialismu se zaostalými a okrajovými vrstvami dělnické třídy, s bývalými živnostníky a tovaryši, nebo pojetí socialismu jako říše naprosté rovnosti přímo spojovali s předsudky a iluzemi maloburžoazie, která čerpá své předsudky o rovnosti ze sféry kapitalistického trhu a z oblasti formální buržoazní demokracie. Vědecký socialismus současně rozvinul a zdůvodnil své hlubší a dialektické pojetí sociální rovnosti. Pokud jde o rovnost, kterou klasické marxismu spojovali se socialismem, neměla to být absolutní rovnost ve spotřebě, ani násilné zprůměrnění individuů, která jsou na rozdíl od tvrdošijného osvícenského předsudku od přírody nestejná a tím i také nerovná, pokud jde o individuální fyzické, psychické rozdíly a rozdíly podmíněné dědičností. Nešlo ani v prvních etapách socialismu o absolutní rovnost ve společnosti, pokud byla odstraněna jen třídní dělba práce, nikoli však společenská dělba práce s doživotní připoutaností jednotlivce k výkonu své profese. Základní pojetí rovnosti je ve vědeckém socialismu formulováno negativně v tom smyslu, co z třídní společnosti bude odstraněno a může také podle vývojových podmínek skutečně být odstraněno. Jádrem požadavku rovnosti je ve vědeckém socialismu požadavek zrušení tříd, zrušení třídní nerovnosti. Zrušení vykořisťovatelských tříd socialistickou revolucí a socialistickou výstavbou neznamená a nemůže znamenat nastolení obecné rovnosti ve spotřebě i sociálním postavení. Neznamená přechod ke společnosti asketického odříkání, negativního a nihilistického vztahu k umění, vědě, kultuře a vzdělání. Neznamená zprůměrnění a nivelezaci individuálně odlišných a nestejných občanů socialistické společnosti, kteří se navíc ještě po dlouhou dobu vývoje socialistické společnosti liší také svým místem ve společenské dělbě a organizaci práce. Podstatu mar-

xistického pojetí rovnosti vysvětlil již velmi výstižně Engels v polemice s maloměšťáckými názory Dühringovými. Marx v Kritice Gothajského programu rozvinul argumentaci, že uplatnění principu stejné odměny za stejnou práci je ve skutečnosti uplatněním rovného principu na nestejně jednotlivce, a že tedy zakládá určitý druh nerovnosti, která je za daných podmínek nevyhnutelná a může být definitivně odstraněna přechodem ke komunistické společnosti. Ani v této společnosti však nepředpokládají klasikové marxismu rovnost jednotlivců ve smyslu stejnosti a zprůměrnění, v marxismu jde o všestranný rozvoj všestranně a bohatě rozvinutých jednotlivců.

Teoreticky správné koncepce o podstatě rovnosti i o všestranně rozvinutých osobnostech jako cíli a smyslu komunismu jsou však realizovány v konkrétních historických podmínkách, v jednotlivých socialistických zemích s různými tradicemi a národními rysy. Z praxe výstavby socialismu ve všech socialistických zemích lze na začátku zaznamenat tlaky a tendence k rovnostářskému a asketickému pojetí socialismu, které v té či oné socialistické zemi trvaly nestejnou dobu. Často tyto tendence vyjadřovaly zjednodušené a primitivní představy o socialismu jako říši rovnosti větší práve maloburžoazního původu, i když dobové přechodné rovnostářství a asketismus lze spojit s relativně nízkou úrovní výrobních sil po skončené občanské válce nebo druhé světové válce v zemích lidové demokracie.

Jisté výraznější stopy a prvky rovnostářství, nivelizace, podcenění vzdělání a kvalifikace jsme zaznamenali v padesátých letech i v Československu. Dokonce ve srovnání s jinými socialistickými zeměmi byly tyto tendence a projevy silnější a trvaly delší dobu. Lze vyslovit hypotézu, že to byly mimo jiné příčiny též silné tradiční maloměšťácké předsudky a představy o socialismu jako říši rovnosti a stejnosti, jež vyvolávaly tyto rovnostářské a zprůměrnující, nivelizační tlaky. Tato etapa a s ní spjaté projevy rovnostářství i dobový, do určité míry vynucený poválečný asketismus jsou dávno překonány. Dosažené úspěchy v rozvoji národního hospodářství, ve všech oblastech společenského života umožnily takový rozmach a takový celkový růst materiální a kulturní úrovně, o které se odvažoval na počátku padesátých let málokdo hovořit jako o blízké budoucnosti. Přesto nebo právě pro tento ohromný rozmach se projevily a projevují určité tendence či určité tlaky a nebezpečí spotřebního pojetí socialismu, konzumního pojetí životního stylu. Tyto jevy se právem spojují s maloměšťáctvím, s jeho pozůstatky a vlivy, se snahou jednotlivců i určitých částí obyvatelstva vtisknout a vnutit socialismu své omezené, zjednodušující pojetí tohoto řádu, které je v rozporu s jeho vědeckým zdůvodněním i s jeho základními cíli.

V souvislosti s kritikou konzumního pojetí socialismu se proto objevují i rozpaky, dotazy nebo námitky. Vždyť je přece známo, že všechny socialistické státy, jejich stranické a státní vedení se orientuje na stálý a nepřetržitý růst materiální a celkové životní úrovně všech pracujících, že cílem socialismu je všestranně rozvinutý člověk s bohatými potřebami a možnostmi jejich uspokojování. Proto nelze považovat růst materiální životní úrovně a rozhojňování a rozšiřování potřeb i vytváření podmínek pro jejich uspokojování za něco nežádoucího, škodlivého či dokonce nesocialistického. V této souvislosti je nutné odmítnout všechny at již z maoismu nebo z maloměstácké kulturní kritiky soudobé kapitalistické konzumní společnosti inspirované kritiky socialistických zemí za zburžoaznění, za vědomé rozvíjení konzumní společnosti, nebo dokonce za vědomé či nevědomé napodobování vzorů konzumní společnosti kapitalistických vyspělých států. Má-li socialistický občan dobře, pohodlně a moderně zařízený byt, má-li chatu, auto, jezdí-li do ciziny nebo k moři na dovolenou, není a nemusí být maloměšťákem, ani nositelem či přívržencem konzumního pojetí socialismu. Uspokojování těchto potřeb je v souladu s programy rozvoje socialistických zemí za předpokladu, že potřeby, jež občan socialistického státu má a uspokojuje, jsou realizovány v souladu s jeho příspěvkem pro rozvoj socialistické společnosti a odpovídají jeho odměně za odvedenou práci.

Kdy pak nastupuje reálné nebezpečí či hrozba, že všestranný růst materiální a kulturní úrovně socialistické společnosti může být využit a zneužit, chápán a prakticky realizován v duchu maloměstácké konzumní deformace socialismu? Pokusíme se v několika základních bodech nastínit možné praktické i z toho vyplývající morální a ideové deformace, jež jsou spjaty s konzumním pojetím socialismu.

1. Je jistě zjevně nesocialistické a pro socialistickou společnost nepřijatelné, když občan socialistické společnosti hromadí věci, materiální statky, předměty požitku a komfortu za každou cenu, bezohledně a nezákonným způsobem. Zvyšovat si životní standard, přilepšovat si na úkor socialistické společnosti nebo jednotlivců šizením, podvodem, rozkrádáním socialistického vlastnictví pod klasicky maloměstáckými hesly „Kdo nekrade, okrádá rodinu“, „Bereme ze svého“ nebo jinými podobnými způsoby je zřejmě v rozporu nejen se socialistickou morálkou, nýbrž i s normami socialistického práva a je také plným právem postihováno a trestáno. Je však maloměstácké také takovou a podobnou činnost trpět, mlčky schvalovat, nebo jí svou lhostejností, nedbalostí, nedůsledností nahrávat či vytvářet příznivé předpoklady. Tam, kde je hmotný a celkový životní standard výsledkem práce jednotlivce, členů jeho rodiny, kde závisí na výkonu, kvalifikaci, vzdělání, společenském významu a důležitosti práce, tam kde je v souladu s normami socialistického práva a socialistické pracovní morálky, nejde

o žádné nebezpečné a ve svých důsledcích nesocialistické jednání. Nelze ovšem na této úrovni zůstat a ztotožnit socialismus se společností, jejímž jediným nebo hlavním cílem je dohnat a předejít konzumní kapitalistickou společností ve všech úrovních a ve všech formách spotřeby, kterou nabízí a realizuje jako společnost ryze peněžní a orientovaná na efekt zisku.

2. Není plně socialistické a je v podstatě v rozporu se socialistickou morálkou i základními hodnotovými a kulturními orientacemi socialismu, když jednotlivce učiní veškerým smyslem svého snažení a jednání jen a jen hromadění materiálních statků, když veškerá činnost a energie je zaměřena jen na tento cíl. Jde o jednostrannou, ba přímo hypertrofovanou tendenci, o redukci života jen na jeden základní a přitom omezený a přízemní cíl. Tuto tendenci je možné do jisté míry a do jisté doby pochopit a částečně také ospravedlnit jako dočasnou, jednostrannou a spíše živelnou reakci na zkušenosti let bídy a nedostatku, na válečné a ještě i poválečné strádání či omezení spotřeby. Psychologicky lze pochopit, že určitá část občanů naší společnosti může takto jednat pod vlivem dřívějších zkušeností včetně citových úvah o tom, že vysoký a samoučelný materiální věcný standard je jakousi kompenzací za minulost, nebo demonstraací jednoduchého ale působícího postoje – ať si naše děti dopřejí v hojnosti a nadbytku, co nám nebylo dopřáno. Jestliže se však tento přístup stane smyslem celého života, základní a jedinou hodnotovou orientací, pak i když není v rozporu se socialistickým právem, je přece jen určitou jednostranností, a tím i deformací. Je proto v rozporu se socialistickou morálkou i se základními cíli rozvoje socialistické společnosti jako celku i každého jednotlivce v této společnosti. Proti této tendenci nelze bojovat zákazem, trestem, nýbrž všestrannou výchovnou prací a současně zdůrazňováním bohatších, všestrannějších a hlubších socialistických hodnotových, ideových a morálních orientací.

Jednostrannost uvedená pod tímto bodem má ještě jeden závažný aspekt, jde totiž o výsledky určité aktivity a její vnitřní motivaci. Když někdo vykonává svou práci rád, s vědomím souvislosti své činnosti s úsilím celé společnosti, když je pro něj práce potřebou i seberealizací, dociluje z hlediska objektivního výsledku třeba téhož jako ten, kdo dělá určitou práci pro výdělek, protože je lépe placená, a je v podstatě ovlivněn jen prostou materiální zinteresaností. Výsledek je u obou, pokud pracují stejně a v souladu s požadavky, týž, přesto však není v socialistické společnosti lhotejně, jakou kdo má vnitřní morální a navíc i společenskou motivaci. V souvislostech celospolečenských, ale i pro rozvoj jednotlivce je důležitá i morální motivace, uvědomění si celospolečenských souvislostí vlastní práce i chápání vlastního výkonu jako osobního příspěvku k rozvoji sebe, ostatních i celé společnosti. Proto i když občané socialistické společnosti jako dva

jednotlivci mohou mít objektivně stejnou hmotnou úroveň a vlastnit přibližně tytéž věci, přesto se jako lidé, jako osobnosti dosti podstatně odlišují. A tento rozdíl v subjektivní motivaci, v postoji k zájmům společnosti i k vlastní činnosti je v socialistické společnosti důležitý, významný a nezanedbatelný. Nejde tedy jen o množství věcí, o úroveň konzumu, nýbrž i o to, co je za tím, jaký svět vnitřního bohatství nebo chudoby, omezenosti či aktivní uvědomělosti jednotlivce.

3. S problematikou uvedenou pod předcházejícím bodem úzce souvisí další jednostrannost a ochuzující přízemní přístup, který je právě typický pro ty jednotlivce, kteří projevují snahu mít, hromadit a získávat předměty, věci a statky materiální potřeby. Je to možný, odmítavý, omezený, přezíravý, nebo podceňující vztah k jiným hodnotám než materiálním, odmítání vědy, kultury, vzdělání, talentu, vlastní aktivity v těchto oblastech nebo vlastního aktivního vnímání a aktivního konzumu statků, jež produkují tyto oblasti lidské tvorby. V jiné, další variantě sice můžeme najít uznávání významu a důležitosti i nemateriálních statků a předmětů pro jednotlivce, jde však o pouhé pasivní, ryze vnější nebo rutinované způsoby kulturní spotřeby. Jde o napodobování, snobské a demonstrativní, nebo o módní přijetí kulturního a uměleckého konzumu, kdy umělecké, kulturní dílo není prožíváno, vnitřně pochopeno jako něco, co jednotlivec potřebuje, postrádá nebo musí mít pro svůj vlastní vývoj, pro své obohacení nebo vnitřní uspokojení. Tento pasivní konformní přístup ke kulturní a umělecké tvorbě má blízko k tendencím komercializace kultury a takzvané masové kultury, která je typická pro kapitalistické země. Ohlasy a náznaky komercializace kulturní tvorby i kulturního konzumu u nás jsme mohli zaznamenat již před rokem 1968 a zvláště pak v krizových letech 1968 – 1969 a lze je bez zjednodušování chápat jako důsledek živelného tlaku maloměšťáctví a konzumního pojetí socialistické kultury včetně druhé stránky téhož jevu – bezzásadového podléhání těmto tlakům a ustupování z ideových pozic socialistické kultury a socialistického umění.

4. Dalším projevem tendencí ke konzumnímu pojetí socialismu je snaha hromadit a mít věci materiální a kulturní spotřeby nikoli proto, že obohacují a rozvíjejí lidské vlohy, schopnosti a talent, že slouží člověku, který je nad tím, co má a vlastní, nýbrž pro vlastnění a hromadění věcí kvůli druhým i pro měření sebe sama i druhých podle množství věcí, které vlastní. Zde jednoznačně probleskuje v podstatě buržoazní hodnocení člověka jen podle toho, co a kolik má, co demonstrativně předvádí, aby dohnal, předčil a zahanbil druhé, kteří nestačí v tomto konkurenčním demonstrativním způsobu spotřeby. Když se začne význam a hodnota člověka měřit ne tím, co umí, dovede, zná, co vykoná, co znamená pro druhé i společnost, nýbrž podle toho, kolik a co má, pak věci, jejich množství a okázalé před-

vádění se stávají náhražkou, protézou chudé, vnitřně prázdné a omezené osoby. Jde o demonstrativní konzum, který popsal T. Veblen u americké buržoazie³⁾ nebo který je znám ještě z dob, kdy aristokracie zdůrazňovala mimo jiné vnějšími atributy okázalé demonstrativní spotřeby své privilegované, zvláštní a výsadní postavení. V socialistické společnosti jsou prvky demonstrativní okázalé spotřeby zcela jasně demonstrací buržoazní a také maloburžoazní mentality, která vždy pokulhávala za vzory vyšších tříd ve spotřebě.

5. Konzumní pojetí socialismu je nutně doprovázeno nezájmem o rozvoj vlastní osobnosti (tu nahrazuje hromadění věcí a okázalý demonstrativní konzum) i o rozvoj ostatních a celé společnosti. Lidé, kteří holdují konzumnímu pojetí socialismu, jsou většinou lidé společensky pasivní, jejich veškerá aktivita se omezuje na odpracování „nucené“ práce pro společnost a pak se uzavírají do individualistické, omezené, egoistické skořápky vlastního konzumu. Znají jen sebe a svou rodinu, druzí lidé jsou chápáni jen jako nástroje možných vlastních úspěchů nebo jako ti, kdo překážejí v dalším hromadění a vlastnění demonstrativně konzumovaných a na odív vystavovaných věcí. Důležití jsou jen ti, kdo mohou přispět k osobnímu prospěchu nebo jsou srovnatelní ve spotřební konkurenci jako možné vzory hodné k následování, nebo jako ti, kdo zaostali a již nejsou s to s nimi soutěžit. Člověk konzumního zaměření nerozvíjí svou vlastní osobnost, a tak nic pro druhé lidsky hodnotného nemůže dát, nepřispívá výrazně ve volném čase ke společnému dílu a obvykle i svou vlastní práci chápe jen jako nutnost, kterou musí pro socialismus odsloužit, pokud ji nezneužívá k osobnímu prospěchu a nemorálnímu a často protizákonnému obohacování. Nechápe svou práci jako aktivní příspěvek pro ostatní, pro celou společnost, pro vznešené a humánní cíle. Chápe své jednání i pracovní činnost čistě instrumentálně, utilitárně a individualisticky. Člověk konzumního zaměření považuje spoluobčany, kteří se vzdělávají, aktivně vnímají a vytvářejí ve svém volném čase další hodnoty pro rozvoj své osobnosti i pro ostatní, za lidi nerozumné, kteří ještě nepochopili nebo nejsou s to pochopit, v čem je základ a smysl žití. Považuje ty, kdo se ve volném čase angažují pro rozvoj své osobnosti i pro společnost, za lidi bláhové a naivní, jejich aktivitu, která je mu osobně cizí a protivná, nechápe a oceňuje ji jako nižší druh činnosti těch, kdo ještě nejsou tak chytří a vypočítaví, aby správně dovedli využít a zneužívat vymožeností socialismu.

Proti konzumnímu pojetí socialismu vytyčuje socialistická společnost své hlubší, všestrannější ideály, hodnoty a cíle. Poukazuje na to, že dějinným smyslem a cílem socialismu není dohnat a předejnat kapitalismus

³⁾ T. Veblen, *The Theory of Leisure Class*, London 1924.

v kultu a fetiši demonstrativní spotřeby materiálních statků. Vždyť není pravdou, že kapitalistická konzumní společnost představuje vládu trhu a spotřebitele nad výrobou. Právě naopak, rozbujelá, samoučelná a principu zisku podrobená a plýtvající masová konzumace je produktem živelného mechanismu nadvlády výroby monopolů a koncernů a mnohdy i nadnárodních společností nad člověkem jako spotřebitelem i občanem. Jde o živelný proces samoučelného a nikdy neukončeného produkování a vyvolávání i vnucování potřeb, nejen reálných a nutných, nýbrž i potřeb, které mechanismus kapitalismu za pomoci všech nejrafinovanějších poznatků sociologie, sociální psychologie, „vědeckého marketinku“ a „vědecké“ reklamy doslova vnucuje a uměle vyvolává. Dochází nejen k nekonečnému koloběhu, protože ten, kdo učinil smyslem svého jednání a snažení hromadění věcí a předmětů, není nikdy plně uspokojen a nikdy nemá dost, nýbrž i k masovému plýtvání, mrhání a ke znehodnocování přírody, surovin, materiálu i lidské práce pro vnější vynucené a umělé potřeby.

Socialismus neusiluje o to dohnat kapitalismus v této zběsilé a nikdy nekončící spotřební horečce. Nejde mu jen o růst materiální životní úroveň a o všestranný růst a uspokojování jakýchkoli potřeb. Jde mu o vytváření a kultivaci lidských potřeb, o jejich lidský smysl i formu a o vytváření dalších mimomateriálních hodnot. Kromě základních sociálních jistot, lidských práv a vymožeností, které socialismus dává, mu jde o prosazení všech nejvyšších hodnot a ideálů, o prosazení nejvyšší etiky v mezilidských vztazích, o pěstování a rozvíjení potřeb a vztahů výrazně lidských, člověka i společnost obohacujících a podněcujících.

Socialismus a komunismus lze skutečně budovat tak, že není nutné hlásat a opěvovat chudobu a askezi jako ctnost a rovnostářství jako neatraktivní a odpuzující program pro každého jednotlivce. Proti asketismu, rovnostářství, šedivé a nudné představě života za socialismu jako v továrním nebo kasárenském systému není třeba přijímat ideál vnějšího pozlátka kapitalistické konzumní společnosti se všemi ochuzujícími a redukujícími důsledky, které z přehnané, jednostranné a samoučelné spotřeby vyplývají.

Socialismus může a musí rozvíjet i nadále materiální a kulturní úroveň pracujících, zlepšovat a dohánět tam, kde jsou mezery a nedostatky ve spotřebě a současně může a musí, jak ukazuje dosavadní praxe, rozvíjet všechny další úrovně socialismu, které přispívají k rozvoji společnosti jako celku i každého aktivního jednotlivce v tomto celku. Jde právě v této souvislosti o vytváření celkového socialistického způsobu života tak, jak to umožňují výsledky a úspěchy dosavadního vývoje, jde o komplexní využití předností a možností, jež dává budovaná rozvinutá socialistická společnost.

Prosazování základních principů socialistického způsobu života je možné bez důsledného a systematického boje proti maloměšťáctví a konzumnímu pojetí socialismu. Boj proti maloměšťáctví a konzumnímu pojetí socialismu je jednou z podmínek úspěšného utváření socialistického životního stylu jako procesu záměrné společenské syntézy materiálních a duchovních životních forem, které spočívají na celkové opěrné bázi socialistického způsobu života, jako procesu vytváření, uspokojování a kultivace lidských potřeb v souladu zájmů jednotlivce se zájmy společenskými, s pochopením primární podmíněnosti socialistického životního stylu i socialistického způsobu života socialistickým způsobem výroby materiálních statků.

К КРИТИКЕ ОБЫВАТЕЛЬЩИНЫ И ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО ПОНИМАНИЯ СОЦИАЛИЗМА

Резюме

Еще XIV съезд КПЧ выдвинул важную задачу – в борьбе против мелкобуржуазного потребительского понимания социализма развивать все стороны социалистического образа жизни.

Для правильного понимания обывательщины и её главных проявлений необходимо исходить из теоретического анализа мелкой буржуазии, изложенного в трудах Маркса, Энгельса и Ленина. Это касается прежде всего противоречивости, двурушничества и неустойчивости мелкой буржуазии как в области экономики, так и в политике, идеологии, нравственности и социальной психологии. Эти основные методологические и теоретические принципы классиков послужили основой для выявления роли чешской мелкой буржуазии. Основу проявлений обывательщины составляет относительно многочисленная группа людей, принадлежавших к мелкой буржуазии, и к ней примыкающих других групп. Извне, кроме того, действуют давления и влияния капиталистической пропаганды, психологическая и идеологическая борьба капитализма против социализма, которая ориентируется, в частности, на подстрекательство и возбуждение обывательских настроений, отношений и предрассудков.

Выразительные мещанские черты свойственны и тенденции потребительской деформации социализма, сопровождаемой еще и другими отрицательными свойствами мелкой буржуазии, а именно, стремлением использовать и злоупотреблять социализм для своих обыденных и ограниченных целей потребления. Потребительское понимание социализма представляет собой редукцию социализма на накопление и потребление материального имущества и содержания; жизнь в таком понимании редуцируется на единственный смысл и одну цель, значит, на демонстративное потребление ради престижа, на пассивное или равнодушное отношение к культуре, искусству, образованию, развитию собственной личности, на отказ от труда ради других и ради общества, на самодовольный эгоизм, на уход в сферу частной жизни и частных наслаждений.

Развитие всех основных и существенных черт социалистического образа жизни требует систематической критики и систематической борьбы против обывательщины и потребительского понимания социализма а также критики его образца – современного капиталистического общества с его культом массового потребления, являющегося самоцелью.

ZUR KRITIK DES KLEINBÜRGERTUMS UND DER KONSUMAUFFASSUNG DER SOZIALISMUS

Zusammenfassung

Schon der XIV. Kongreß der KPTsch hat eine wichtige Aufgabe betont – im Kampf gegen die kleinbürgerliche Konsumauffassung des Sozialismus alle Faktoren der sozialistischen Lebensführung zu mobilisieren.

Will man das Kleinbürgertum sowie seine Ausdruckbasis richtig begreifen, muß man von der theoretischen Analyse des Kleinbürgertums ausgehen, wie sie Marx, Engels und Lenin dargebracht haben. Es handelt sich vor allem um die Zwiespältigkeit, Doppelseitigkeit und Wankelmütigkeit der Kleinbourgeoisie sowohl in ökonomischer als auch in politischer Sphäre, in Ideologie, Moral und sozialer Psychologie. Die genannten fundamentalen methodologischen und theoretischen Aspekte der Klassikes werden hier an Rolle der tschechischen Kleinbourgeoisie appliziert. Die Wirkung des Kleinbürgertums ist von einer relativ zahlreichen Menschengruppe aus den Reihen der ehemaligen Kleinbourgeoisie bedingt sowie der an sie angeschlossenen Gruppen. Von außen her sind folgende Einflüsse zu nennen: Druck und Einfluß der kapitalistischen Propaganda, psychologischer und ideologischer Krieg des Kapitalismus gegen den Sozialismus; ein Krieg, der in erster Reihe auf Schüren und Beleben von kleinbürgerlichen Stimmungen, Haltungen und Vorurteilen ausgerichtet ist.

Prägnante Charakterzüge weist auch die Tendenz zur Konsumdeformation des Sozialismus, die von einer weiteren negativen Eigenart der Kleinbourgeoisie begleitet wird – nämlich von Bestrebungen, den Sozialismus für ihre kleinliche und beschränkte Auffassung von Verbrauch auszunützen und zu mißbrauchen. Die Konsumauffassung des Sozialismus ist eine Reduktion des Sozialismus zu Aufspeicherung und Verbrauch von materiellen Gütern und Genüssen; sie ist eine Reduktion des Lebens zu einem einzigen Lebensziel und -sinn. Sie bedeutet Prestigeverbrauch, passives oder gleichgültiges Verhältnis zu Kultur, Kunst, Bildung, Entfaltung eigener Persönlichkeit; sie bedeutet auch die Weigerung, für Mitmenschen und Gesellschaft zu arbeiten, einen selbstgefälligen Egoismus, das Sich-zurückziehen in die private Sphäre, in den privaten Genuß.

Alle fundamentale und wesentliche Charakterzüge der sozialistischen Lebensweise zu entfalten heißt, eine systematische Kritik auszuüben und einen systematischen Kampf gegen das Kleinbürgertum und die Konsumauffassung des Sozialismus zu führen sowie die Vorbilder dieser Auffassung – die gegenwärtige kapitalistische Gesellschaft mit ihrem Kult des Massenverbrauchs als Selbstzweck – zu kritisieren.